

N. Rózsa Erzsébet

Az Iráni Iszlám Köztársaság – a síita modernizációs kísérlet

1979-ben az iráni iszlám forradalom megdöntötte Reza Pahlavi monarchiáját és létrehozta az Iráni Iszlám Köztársaságot, melyet népszavazáson a lakosság 98 százaléka támogatott.¹ Az új alkotmány értelmében az Iszlám Köztársaságban a legfőbb hatalom Istené.² Az új állami berendezkedés a Khomeini ajatolláh által kidolgozott „*velájat-e fakih*”, azaz a „vallástudós uralma” elméletre épült.

Miközben az Iszlám Köztársaság egyfajta új kísérletként jelent meg a nemzetközi rendszerben, pontosan tükrözte – és ma is nevében hordozza – kialakulásának főbb fázisait és identitásának jellegzetes elemeit: az iráni nacionalizmust, a síita iszlámot és a(z európai értelemben vett) modernizációt, mely a köztársasági formában ölt testet.

---

¹ „The form of government of Iran is that of an Islamic Republic, endorsed by the people of Iran on the basis of their long standing belief in the sovereignty of truth and Qur'anic justice, in the referendum of ... [March 29 and 30, 1979], through the affirmative vote of a majority of 98.2% of eligible voters, held after the victorious Islamic Revolution led by the eminent marji' al-taqlid, Ayatullah al-Uzma Imam Khomeini.” *Article 1 of the Constitution of the Islamic Republic of Iran*, <http://www.irvl.net/IRAN-CONS.htm> (Letöltve: 2008.03.25.)

² „The Islamic Republic is a system based on belief in: the One God (as stated in the phrase "There is no god except Allah"), His exclusive sovereignty and the right to legislate, and the necessity of submission to His commands; 2. Divine revelation and its fundamental role in setting forth the laws; ... 5. continuous leadership (imamah) and perpetual guidance, and its fundamental role in ensuring the uninterrupted process of therevolution of Islam; ...” *Article 2 of the Constitution of the Islamic Republic of Iran*, <http://www.irvl.net/IRAN-CONS.htm> (Letöltve: 2008.03.25.)

Történeti előzmények

Évezredes államiság – többször megszakított önállóság

Irán (az ókortól a modern korig Perzsia) története az emberiség legősibb civilizációival és azok területével fonódott össze, és mint ilyen a világ egyik legrégebbi állama, annak ellenére, hogy önálló államisága az évezredek alatt többször is megszakadt. Az akhaimenida (első perzsa) dinasztia i.e. 559-től datált történetét i.e. 330-ban Nagy Sándor szakította meg. Az iráni újjászületést képviselő szászánida dinasztia 224-ben kezdődött uralkodását a 7. századi arab-izlám hódítás törte meg, melynek során az Iráni-fennsík betagozódtott az izlám kalifátusba és mintegy három évszázad alatt izlámizálódtott. A kalifátuson belül a 9. századtól kezdve megjelentek az Iráni-fennsíkon különböző, a központtól jobban-kevésbé függő helyi központok, udvartartások, melyek arabizált környezetben, de helyi vezetés alatt többé-kevésbé függetlenül működtek. Az izlám kalifátust meggyengítő közép-ázsiai, etnikailag török népek által létrehozott kisebb államalakulatokat és magát a kalifátust is a 13. században a mongol hódítás söpörte el. A fennsíkot ismét egyesítő szafavida dinasztia, majd az őket – a 20. századig – követő dinasztiák közép-ázsiai török eredetűek voltak. Perzsia/ Irán utolsó uralkodóháza, a Pahlavik azonban ismét irániak voltak, akik erre a származásra büszkék voltak és irániságukat, valamint országuk iráni gyökereit megerősítendő az ország nevét 1935-ben Iránra változtatták. Névben és külsőségeiben is tudatosan megjelenítették.

A Közel- és Közép-Kelet számos államával ellentétben Perzsia/ Irán sohasem került közvetlenül nagyhatalmi irányítás alá, státuszát tekintve nem volt sem gyarmat, sem protektorátus, mindazonáltal a nagyhatalmi befolyás közvetett érvényesülését – különösen a 20. században – nem kerülhette el: míg a 20. század közepéig a brit-orosz/szovjet versengés középpontjában állt, 1953 és 1979 között az Egyesült Államok dominanciája érvényesült.

Perzsia a 19. század kezdetétől a cári terjeszkedés útjában állt és fokozatosan veszítette el közép-ázsiai területeit: az 1813-as Golestáni szerződés, amelyben Perzsiának le kellett mondania minden jogáról Grúziával, illetve a Kaszpi-tengeri flotta fenntartásával kapcsolatban, az orosz befolyás kezdetét jelentette. A Turkomancsai szerződésben (1826) Perzsia

elveszítette az Arasz-folyón túli területeket, jelentős hadisarcot fizetett Oroszországnak, illetve területen kívüliséget biztosított a Perzsiában tartózkodó orosz állampolgároknak. 1849-ben az orosz csapatok az Aral-tóig nyomultak előre. 1868-ben elfoglalták Buharát, 1973-ban pedig Hivát. Ezzel párhuzamosan a gazdasági behatolás is megindult.

Iránnak a brit birodalomhoz fűződő kapcsolatát, az orosz-iráni viszonyhoz hasonlóan, a 19. század elejétől tapasztalható brit benyomulás határozta meg. Az első brit misszió 1799-ben érkezett Bombayból Perzsiába. Innentől kezdve a brit Perzsiapolitika az India-politika szerves részévé vált, amennyiben a britek igyekeztek minél nagyobb – politikai és gazdasági – befolyásra szert tenni, különösen az olaj felfedezése után. Az 1800-as második brit misszió tagjai, egyrészt szerződést kötöttek Perzsiával, hogy támogassák Perzsiát az afgánokkal³ és a franciákkal szemben, másrészt a Kelet-India Társaság (*East India Company*) számára biztosítottak jogokat Perzsiában. 1901-ben az első olajkitermelési jogot szintén egy brit cég kapta (*D'Arcy Oil Concession*). 1905-ben óriási tüntetések törtek ki az orosz és a brit gazdasági és területi befolyás ellen.

Az 1907-es angol-orosz szerződés Perzsiát befolyási övezetekre osztotta fel: az északi zónában az orosz, a déli zónában a brit befolyás érvényesülhetett, míg a középső zónát semleges övezetnek ismerték el.⁴

Az 1906-os alkotmányos forradalomba⁵ Oroszország katonailag is beavatkozott: 1908–1914 között orosz csapatok tartózkodtak Észak-Íránban. Az orosz csapatokat az első világháború elején visszavonták Iránból, majd 1915-ben újra megjelentek. Az orosz forradalom és az 1918-as breszt-

---

³ Nem szabad elfelejteni, hogy 1722–1729 között egy rövid időre afgánok foglalták el Perzsiát, illetve, hogy az Afganisztánért folyó brit-orosz küzdelem Perzsiát is közvetlenül fenyegette.

⁴ (Nagy szovjet) *Világtörténet tíz kötetben*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965, VII.kötet, pp. 335-342., p. 476.

⁵ Az alkotmányos forradalom következtében 1906. augusztus 5-én Mozaffaraddín sah rendeletet adott ki az alkotmányról és a választott parlamentről.

litovszki béke után ismét kivonták őket. A nagy oroszországi változások Perzsia szempontjából nem hoztak változást, hiszen 1920-ban bolsevik csapatok törtek be Gilánba (Észak-Írán) és egy szovjet-típusú bábkormányt ültettek hatalomba, amely 1921-ben megbukott. A szovjet-orosz csapatok is csak ekkor távoztak. 1927-ben Perzsia és a Szovjetunió semlegességi megállapodást kötöttek, amely felhatalmazta a Szovjetuniót arra, hogy amennyiben egy harmadik állam Perzsia területéről indítana támadást a Szovjetunió ellen, a szovjet csapatok bevonulhassanak Perzsia területére.

Az 1919-es ún. angol-perzsa szerződés a perzsa hadsereg és pénzügyek brit irányítás alatti átszervezését irányozta elő, ugyanakkor a briteknek adta a vasútépítés jogát. Bár 1921-ben ezt a szerződést a perzsák felmondták, hogy helyette Szovjet-Oroszország által javasolt barátsági szerződést fogadják el, a déli befolyási övezetben tovább folytatódott a markáns brit jelenlét és gazdasági behatolás.

A második világháborúban britek és oroszok közösen kényszerítették ki – német-barátsága miatt – Reza sah lemondását a trónjáról fia, Mohammed Reza Pahlavi (1941–1979) javára. 1941-ben ismét szovjet csapatok szállták meg Észak-Íránt. Az 1942-es brit-szovjet-iráni háromoldalú szerződés értelmében a brit és szovjet csapatok a háború alatt iráni területen maradhattak (az orosz csapatok csak 1946-ban vonultak ki, az ENSZ nyomására); Irán viszont hadat üzent Németországnak és Japánnak. (A hidegháborús évtizedekben a Szovjetunió katonailag nem juthatott szerephez Iránban, mivel az a nyugati országok egyik legfőbb szövetségesevé vált a térségben, egészen az 1979-es forradalomig.)

A brit titkosszolgálatnak igen nagy szerepe volt a Moszaddek-kormány megdöntésében. Dr. Mohammed Moszaddek 1950-ben megalapította a Nemzeti Frontot, amely különböző politikai csoportok laza szövetsége volt. 1951-ben, amikor Moszaddek miniszterelnökként hatalomra került, egy a brit érdekeket sértő nemzeti programot indított el, melynek keretében a következő két évben államosították az iráni olajat, korlátozták a sah hatalmát és az idegen érdekek szerepét. 1953-ban a nemzeti mozgalom arra kényszerítette a sahot, hogy

elhagyja az országot (Rómába ment). Az amerikai és brit titkosszolgálatok ekkor lázadást szerveztek és finanszíroztak, aminek következtében a Moszaddek-kormány megbukott és a sah visszatérhetett Teheránba. A brit érdekeknek ez volt az utolsó markáns beavatkozása az iráni belpolitikába, a továbbiakban ezt a szerepet átvették az amerikaiak.

Az Egyesült Államok a második világháború után új nagyhatalmi tényezőként jelent meg a Közel-Keleten. Bár szórványos kapcsolatfelvétel egyes helyi országokkal már jóval korábban kimutatható,⁶ de mint szuperhatalom nem fogalmazott meg tudatosan ilyen ambíciókat. Mivel az Egyesült Államok elutasította a kolonizációt, így nem került gyarmati konfrontációba sem a helyi lakossággal, sem a gyarmattartókkal.

Az Egyesült Államok iráni szerepvállalásának első – hidegháborús – eseménye a CIA szerepvállalása az 1953-as puccsban a Moszaddek-kormány ellen. A sah visszahelyezése a hatalomba a fokozatosan erősödő amerikai jelenlét hivatalos kezdetét jelentette. Az 1977 karácsonyát a sah vendégeként Iránban töltő Jimmy Carter amerikai elnök Iránt a térségben legmegbízhatóbb szövetségesének és „a stabilitás szigetének” nevezte.⁷

Mindez jelentősen hozzájárult Iránnak a forradalom utáni és részben mai, a nagyhatalmakkal szemben mutatott magatartásához, melyet alapvetően a távolságtartás és a

---

⁶ Az Egyesült Államok először Morgan Shuster személyében jelent meg Iránban 1908-ban. Shuster pénzügyi tanácsadóként átszervezte a perzsa pénzügyeket és létrehozta a Kincstári Csendőrséget, melynek feladata az adók begyűjtése volt. Mivel azonban ennek az élére egy brit tisztet, C. B. Stokes őrnagyot nevezte ki, összeütközésbe került az orosz érdekekkel, ugyanis a cár nem értett egyet azzal, hogy Észak-Iránban, azaz az orosz befolyási övezetben egy brit katonatiszt parancsnoksága alatt álló katonai erő működhessen. 1911-ben az orosz cár kikényszerítette Shuster távozását.

⁷ *A Failed Former President* (Carter – Iran History),
<http://www.freerepublic.com/focus/f-news/1701758/posts>
(Letöltve: 2009.03.16.)

függetlenség határoz meg. A kettős elutasítás (sem..., sem...) jellegzetes elemévé vált az iráni külpolitikának, és mint ilyen bizonyos politikai kontinuitást fejez ki, mely már a 20. század elejétől megfogalmazódik az iráni politikai gondolkodásban. Kezdetben a brit és orosz befolyás elutasításában, majd az iszlám forradalom után meghirdetett „se nem Kelet, se nem Nyugat” politikai elvben jelent meg. Végül az Egyesült Államok 2003-as iraki háborújával (harmadik Öböl-háború) kapcsolatos iráni álláspont is ebben a formában fogalmazódott meg: „sem Irakot, sem az Egyesült Államokat nem támogatjuk ebben a konfliktusban”.⁸ Mára a nagyhatalmakkal való kapcsolatok merev elutasításának eszméjét bizonyos fokig befolyásolták a napi történések, érdekek és a pragmatikum: Irán ma jó kapcsolatokat ápol és számíthat az ENSZ Biztonsági Tanácsában Oroszországra, helyreállt a diplomáciai kapcsolat Nagy-Britanniával, sőt, külügyminiszteri látogatásokra is sor került.⁹

Nemzetté válás: irániság és síita iszlám

Bár az Iráni Iszlám Köztársaság lakosságának csak mintegy fele perzsa, az országra jellemző egyfajta – meglehetősen erős – iráni nacionalizmus. Meglepő módon azonban az európai politikai fejlődésben és nemzetté válásban jellemző elemek (az őstörténet, a nemzeti nyelv művelése) az Iráni-fennsíkon már évszázadokkal korábban jelentkeztek. Perzsia/Irán nacionalizmusában alapvetően két elem játszott meghatározó szerepet: az irániság és az iszlám, ezen belül is a síita iszlám.

Az Iráni-fennsíkon az i.e. 2. évezred óta élő iráni népek több nagy birodalmat (Akhaimenidák, pártusok, Szászánidák) és saját, jellegzetesen iráni jegyeket hordozó kultúrát és vallást

---

⁸ Kamál Kharrázi iráni külügyminiszter kérdésekre adott válasza a teheráni Institute for Political and International Studies által szervezett konferencián (Gulf Security), 2003. március 4–5-én.

⁹ Jack Straw brit külügyminiszter látogatása Teheránban a terrorizmus-ellenes koalíció afganisztáni háborújának előkészítése jegyében, 2001 októberében; illetve Kamál Kharrázi iráni külügyminiszter londoni látogatása, amikor is fogadta őt Jack Straw és Tony Blair miniszterelnök is 2003 márciusában.

alakítottak ki. A mindezeket a hagyományokat magába foglaló, fejlett közigazgatási rendszerű Szászánida birodalmat a 7. századi arab/iszlám hódítás elsöpörte, de annak hagyományai és gyakorlata beépült az új muszlim birodalom, a kalifátus gyakorlatába.

A 8–9. századtól kezdve megindult Közép-Ázsia felől a különböző török népek migrációja, ami – a törökök nem túl nagy, mindössze néhány tízezerre tehető létszáma ellenére – jelentős mértékben megváltoztatta a társadalom összetételét és a hatalom szerkezetét, mivel az Abbászida uralkodók egyre inkább a törökökre támaszkodtak mint katonákra. Ettől kezdve az Iráni-fennsík lakossága alapvetően „tádzsik” (iráni, tiszta) és „turk” (török) népességre oszlott, ami egyrészt megfelelt a lakosság letelepedett és nomád, illetve civil lakosság és katona megoszlásának, másrészt az iráni őstörténet mitikus homályába vesző Irán-Turán ellentétre rímelt.

Az Abbászida kalifátus központi hatalmának gyengülésével az északkeleti Khorászán a 9–10. században uralkodó Számánidák¹⁰ uralma alá került. Az ő udvarukban írta meg a 10. században Abul-Kászem Manszúr Ferdósi (Firdauszi) a Sáhnámét, a Királyok könyvét, mely az iráni identitás alapműve, amennyiben az iráni őstörténetet, a dicső királyok hőstetteit meséli el.¹¹ Különlegessége, hogy annak ellenére, hogy egy teljesen arabizált közegben született, a több tízezer párverset tartalmazó elbeszélő költemény „egyetlen arab szót

---

¹⁰ A Számánidák jelentős területek felett uralkodtak Közép-Ázsiában is, és nagy szerepük volt az iszlám közép-ázsiai – így a török népek közötti – elterjesztésében.

¹¹ Magyar vonatkozásként érdemes megjegyezni, hogy a Sáhnáme igen nagy hatással volt Arany Jánosra is, aki ennek hatása alatt írta meg a Buda-trilógiát. „Most Firdusi nekem a Hercules oszlopa Gadesben ... Szeretetemet Firdusi eposzai s némely hindu darabok bírják. Különösen Firdusiban a nibelungeni kompozíció ... a hun regékből egy magyar Sáhnámét kell dolgoznom.” *Arany János leveleskönyve*, Budapest, 1982: Tisza Domokosnak, 1854. január 21., Szilágyi Istvánnak, 1854. március 9., Tompa Mihálynak, 1855. december 23., írt levelei

sem tartalmaz”.¹² Ugyanebben az évszázadban megszületett az első perzsa nyevű szótár, a *Farhang* is.

Az európai nacionalizmus a 19. század végén, döntően a 20. század elején érte el Perzsiát. Az 1925-ben – a kádzsár dinasztia trónfosztásával – hatalomra kerülő Reza sah dinasztájának a Pahlavi nevet választotta, ami – az irániságra utalva – egyben legitimitást is volt hivatva biztosítani az új dinasztjának, amellet, hogy hangsúlyozta a történelmi folyamatosságot. 1935-ben az ország addigi nevét (Perzsia) Iránra (Árjansahr – az árják, az irániak országa) változtatta. Jóllehet ez a lépés jelképes volt, jelezte, hogy Reza sah, aki 1921–23 között három éven keresztül harcolt Perzsia területi egységesítéséért, az ország határain túlmenően más iráni népekkel is kiemelt kapcsolatokra tart igényt. „Irán” Perzsiánál földrajzilag tágabb fogalom volt, hiszen Pársz/Fársz az Iráni-fennsík délnyugati területének megjelölésére szolgált és szolgál ma is, tehát a névválasztás Közép-Ázsiát,¹³ Afganisztánt¹⁴ és Észak-Indiát is jelentette, ahol a műveltség nyelve a perzsa volt. Másrészt, jelentette ez a visszatérést a büszke, független iráni múltához, amikor még nem voltak a külföldi hatalmaknak kiszolgáltatva, harmadrészt, pedig hangsúlyozta a dinasztia és az állam irániságát az évszázadok óta török eredetű dinasztiaiak uralmával szemben.

A 7. századi arab iszlám hódítás, mely három évszázad alatt arabizálta az Iráni-fennsíkot az arab-*adzsam* (nem-arab, perzsa) ellentétet vezette be. A 9. századra gyakorlatilag teljessé vált az Iráni-fennsík iszlamizálása, és bár még 10. századi források is beszámolnak a „mágusok”¹⁵ jelenlétéről, akik később szinte teljesen eltűntek. Ugyanakkor a vallás bizonyos elemei

---

¹² Az általánosan elterjedt iráni közvélekedés szerint. Valójában mintegy 200 arab szó előfordul a Sáhnámében.

¹³ A közép-ázsiai tadzsikok, etnikailag irániak, nyelvük a 20. század eleje óta számít külön nyelvnek.

¹⁴ Afganisztán két hivatalos nyelve, a pastu és a dari: a pastu kelet-iráni nyelv, míg a dari a perzsának egy archaikusabb formája, sokkal több arab szóval, összetett kifejezéssel.

¹⁵ A korabeli arab források az iszlám előtti iráni vallás követőit nevezte *madzsúsznak*, amiből a mágus szó származik. (P.J. BEARMAN et al. *Encyclopedia of Islam*, Brill, Leiden, V:110a).

fennmaradtak és bekerültek az iszlámba, illetve megerősítették az abban is meglevő elemeket.¹⁶ A mai iráni identitás kialakulásának első szakasza, azaz az irániság és az iszlám összefonódása tehát az Abbászidák (750–1258) alatt végbement, majd a Szafavidák (1501–1736) alatt módosult, amennyiben az eredetileg szunnita Szafavida uralkodók az ország hivatalos vallásává 1501-ben az ún. tizenkettes siát¹⁷ tették meg.

Ez a lépés tudatos politikai döntés volt a szafavida állam identitásának megfogalmazására, amelynek következtében a siíta iszlámot mint politikai eszközt használták fel. A siíta iszlám egyrészt az oszmán-törököktől megkülönböztető elemként szerepelt, hangsúlyozandó a különállást, hiszen az Oszmán-Török Birodalom, mely a Szafavida Irán legnagyobb politikai ellenfele volt és mellyel számos háborút vívtak, a szunnita irányzatot követte. Másrészt a törökökétől markánsan különböző vallás volt, mely eddigre már számos iráni vagy azzal egybeeső elemet vett fel, és az összetartozás, az egység olyan érzetét adta az alattvalóknak, amit csak egy különálló identitás nyújthat. Ebben az értelemben a Szafavidák döntése a siíta iszlám felvételéről a modern értelemben vett nemzetállamiság megteremtésének előfutára a 16. század elején.

Az áttérés gyakorlatilag nem ütközött ellenállásba. Egyrészt a szászánida kortól kezdve fennmaradt az „egyetemes birodalom” koncepciója, azaz, hogy a kalifa (uralkodó) Isten árnyéka a földön, vallás és állam ugyanannak az éremnek a két oldala, és mint ilyen, egymástól elválaszthatatlanok. Másrészt

---

¹⁶ *u.o.*

¹⁷ Az iszlám szunnita és siíta ágra szakadása után a siíta iszlámon belül három nagyobb irányzat alakult ki. Nevüket, tizenkettes, hetes és ötös sía, az általuk elismert imámok száma után kapták. A síán belül az ún. tizenkettesek voltak és vannak többségben. Az ún. heteseket, akiket utolsó imámjuk után iszmáilitáknak is szoktak nevezni, általában sokkal radikálisabbnak tartják. Míg az ötös sía követőit imámjuk, Zaid ibn Ali után általában zaiditáknak nevezik.

ebben az időben Iránban a számos *szúfi* rend¹⁸ miatt meglehetősen sokszínű volt a vallásgyakorlat. Maga az uralkodó dinasztia is egy szúfi rendből (Szafavija) származott, ami a dinasztia kezdeti éveiben hasonló problémákat vetett fel mint a későbbi iszlám forradalom: meg kellett oldani a vallásos szervezetnek (a *szúfi* rend) és az állam adminisztratív szervezetének összehangolását. A határ a politikai intézmény és a vallási intézmény között kezdetben nem volt világosan meghúzva, de Abbász sah (1587–1629) idejében megerősödött a világi és vallási hatalom szétválasztása, ami a továbbiakban annak ellenére is tudatos politika maradt, hogy az állam kiépítette a maga „hivatalos” iszlámját és annak struktúráit.

A síita iszlám szentkultusza, Alinak és családjának szentként való tisztelete keretében a mecsetek mellett a síita iszlám egy másik párhuzamos intézményrendszere is létrejött: az ún. imámzádék¹⁹ ugyan a mecsetekhez hasonlóan helyszínei az ima napi gyakorlásának, azonban pénteki nagy istentiszteletet nem tartanak bennük. Az Isten és az egyén közötti kapcsolat megteremtésére a szent közvetítése által kerül sor. Az imámzádék a népi vallásosság, de egyben a társadalmi érintkezés fontos színhelyei is, amennyiben a „látogatásra”²⁰ érkezők a tiszteletadás és ima után és mellett esznek, isznak, beszélgetnek, pihennek, alszanak, tanulnak és gyereket nevelnek.

Az Ali halála (661), de főként kisebbik fiának, Huszainnak mártíromsága (680. muharram hónap 10. napja)²¹ felett érzett gyász a síita iszlám intézményesített jellegzetessége. A gyász és az azzal kapcsolatos megemlékezések és passiójátékok

---

¹⁸ A *szúf*, gyapjú (arab) szóból. Az iszlámban a különböző misztikus irányzatokat nevezik szúfinak.

¹⁹ Imámzáde, azaz „imám-szülött, imám-fi”, az imámok családjának tagjai, akiknek sírjai fölül díszes síremlékeket emeltek, melyek ma helyi zarándokhelyként működnek.

²⁰ *Zijárat*, látogatás (eredetileg), de az iráni síita terminológiában és a perzsa nyelvben egyértelműen az imámzádéba tett zarándoklatot jelenti.

²¹ Huszaint és híveit Jazíd, omajjád kalifa seregei Kerbelánál bekerítették és egy tíznapos csatában kiéheztették és lemészárolták.

annak az évszázados üldöztetésnek és elnyomásnak az újraélését jelentik a síita hívők számára, melyet az évszázadok során mindig kisebbségben lévő síita csoportok²² annak ellenére is megélték, hogy közben voltak kisebb-nagyobb síita államok,²³ illetve síita családok,²⁴ akik a hatalom legmagasabb szintjeire is eljutottak. Ennek értelmében a minden évben megtartott megemlékezések ennek az üldöztetésnek az újbóli átérzései, a csoportszolidaritás rendszeres erősítői, és mint ilyenek jelentős hatással vannak az iráni külpolitikára is. Az üldöztetés hatására kialakult a síita iszlám jellegzetes intézménye a *tekije*, azaz a lehetőség és jog, hogy a hívő a maga vagy a közösség túlélése érdekében elrejtse saját igazi meggyőződését.

Társadalmi változások

Az 1979-es forradalom alapjaiban mobilizálta és átrendezte a társadalmat. A régi elit és az értelmiség jelentős része elhagyta az országot. Az új síita vezetés – részben a tömegek igényeinek kielégítése miatt, részben az iszlám alapelveivel összhangban – hosszú távú célként a lakosság életkörülményeinek javítását, a teljes foglalkoztatottságot és a gazdasági függetlenséget helyezte előtérbe.²⁵ Ismert, hogy Khomeini ajatollah megtiltotta külső kölcsönök felvételét és az iráni alkotmány

---

²² A síiták számaránya a teljes muszlim közösségen belül nagyjából tíz százalék körül mozog.

²³ Ezek közül az Egyiptomban a 10–11. században kialakult fátimida dinasztia államát érdemes elsősorban megemlíteni, de jó példa lehet az Arab-félszigeten létrejött karmata „eretnekek” állama is, stb.

²⁴ Pl. a nagyvezíri méltóságig eljutott Bújidák, Hárún ar-Rasíd abbászida kalifa nagyvezírjei a 9. században, vagy akár a 8. imám, Ali Reza, aki élvezte az akkori abbászida uralkodó, al-Amín bizalmát és szeretetét, stb.

²⁵ Iráni alkotmány 43. cikkelye, <http://www.irvl.net/IRAN-CONS.htm> (Letöltve: 2008.03.25.)

külön cikkben rendelkezik arról, hogy „meg kell akadályozni a külföldi gazdasági dominanciát az ország gazdasága felett.”²⁶

Az 1980 és 1988 között zajló iraki-iráni háború (első Öböl-háború) további, igen jelentős hatást gyakorolt az iráni társadalomra. Egyrészt, az óriási emberveszteség (a becslések szerint mintegy egymillióan haltak meg a háború során), másrészt, egy új, fegyverképes elit kialakulása (a mai, ifjabb politikus-nemzedék meghatározó élménye az iraki-iráni háború, és azzal kapcsolatosan Irán elszigetelődése, illetve a meggyőződés, hogy Irán csak magára számíthat), harmadrészt, a Khomeini ajatolláh által „sok kis katonát az iszlám forradalomnak” jelszóval meghirdetett új „népesedéspolitika” az iráni társadalmat és annak önképét döntően befolyásolta. A forradalom idején mintegy 30 milliós lakosság száma hirtelen megugrott, 1985-re mintegy 48-49 millióra, majd 1990-re mintegy 55 millióra, 2005-2006-ra közel 70 millióra növekedett.²⁷ Bár a 2007-es előrejelzések ennél kisebb, mintegy 65 milliós népességet jeleznek,²⁸ a forradalom óta eltelt időszakban Iránban népességrobbanás zajlott, mely azonban mára – úgy tűnik – befejeződött.

A forradalom, az iraki-iráni háború és a népességrobbanás mellett, a mai iráni társadalom átalakulásában még egy jelentős, világszerte megfigyelhető folyamattal kell számolnunk, az urbanizációval. Míg 1984-ben a lakosság mintegy 48 százaléka vidéken, 52 százaléka városban élt, addig 2005-ben a városlakók száma 68 százaléka-ra növekedett, és folyamatosan növekszik. (A becslések szerint 2015-re elérheti az összlakosság 74 százalékát.)²⁹

---

²⁶ Iráni alkotmány 43. cikkelye, 8. bekezdés, <http://www.irvl.net/IRAN-CONS.htm> (Letöltve: 2008.03.25.)

²⁷ Az Iráni Statisztikai Központ adatai szerint 2005-ben Irán lakossága 68,5 millió fő volt. (<http://www.sci.org>)

²⁸ <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html> (Letöltve: 2008.03.25.)

²⁹

http://globalis.gou.unu.edu/indicator_detail.cfm?IndicatorID=30&Country=IR (Letöltve: 2008.03.25.)

Egy ilyen ütemben megnövekedett és gyorsan urbanizálódó társadalom szociális igényeit kielégíteni igen nagy feladat, különös tekintettel arra, hogy a lakosság mintegy kétharmada 30 éven aluli, akiknek ellátása, iskoláztatása és munkába állása a következő évtizedekben komoly gondot jelenthet. Az 1990-es évek végétől Irán élelmiszer-behozatalra szorul, és miközben Irán a világ negyedik olajtermelője, lakosságának és iparának finomított olajszármazékok, különösen benzin és gázolaj iránti igényét is csak importból tudja kielégíteni. Az állami költségvetés hiányának egyik okaként az élelmiszer és az olajszármazékok árának állami dotációját említik. Miközben évente mintegy 900.000 új munkahelyre lenne szükség, a hivatalos adatok szerint a munkanélküliség mintegy 11 százalékos, a 2005 és 2010 közötti negyedik ötéves terv évente mindössze 700.000 új munkahely teremtésének szükségességével számol.³⁰

Egyre mélyül a szakadék a társadalomban és egyre nő a leszakadók száma. Mahmúd Ahmadinezsád elnök 2005-ben éppen a társadalmi igazságosság és a javak újraelosztásának programjával nyerte meg az elnökválasztást, de közrejátszott győzelmében személyének hitelessége (egyszerű életmódot folytat, nevéhez nem fűződött korrupció és nem tartozik a síita klérushoz. (Rafszandzsánit Irán-szerre az egyik leggazdagabb személynek, és sokan meglehetősen korruptnak tartják.) Bár a vallási vezetés elutasíthatósága a mindennapokban – elsősorban a városiak között – igen magasnak mondható, ebben a pillanatban teljességgel irreálisnak látszik az az amerikai külpolitika által kedvelt elgondolás, hogy a helyi tiltakozások a különböző társadalmi csoportok részéről rendszerváltáshoz vezetnének.

Politikai berendezkedés

Az Iráni Iszlám Köztársaság kettős rendszer, melyben a jellegzetesen síita ideológia mellett az európai modernizáció

---

³⁰ Statistical Centre of Iran,
http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci_en/sci_en.selecteddata/sci_en.MacroIndices (Letöltve: 2008.03.25.)

hatása (alkotmány, köztársasági forma, szétválasztott hatalmi ágak) érvényesül.³¹ Maga az alkotmány is tükrözi ezt a kettősséget, amennyiben, miközben a választók által közvetlenül választott állami funkciókról rendelkezik, megállapítja, hogy az Iráni Iszlám Köztársaságban a legfőbb hatalom Istené. Az iráni alkotmány szerint „az iszlám köztársaság egy olyan rendszer, amely azon a hiten és meggyőződésen alapul, hogy egy Isten van, és az ő kizárólagos joga irányítani, míg az embernek kötelessége magát az isteni parancsoknak alárendelni. Az isteni kinyilatkoztatásnak alapvető szerepe van a törvények megalkotásában.”³² Az eredmény egy olyan „vegyes” rendszer, amelyben demokratikus tendenciák, autokratikus ellenőrzés és az időről időre megnyilvánuló elnyomás keverednek. Iránnak tehát egy meglehetősen komplex, papok, síita vallástudósok által dominált, de bizonyos fokig a nép által irányított politikai rendszere van, mely sajátos keveréke az „iszlám államnak” és egy „modern” államszervezetnek.

A szunnita iszlámmal szemben, ahol Isten és ember között nincs igény közvetítőre, a síita iszlám felfogása szerint az embernek szüksége van egy Isten által irányított, tévedhetetlen és csalhatatlan vezetőre, aki a vallást és annak rendelkezéseit a hétköznapiakra interpretálhatja. Rúhollah Khomeini ajatolláh 1968-ban kidolgozott, az iszlám kormányzásról szóló elmélete, erre a síita hierarchiában hagyományosan elfogadott vallástudósra, illetve az ő abszolút uralmára épül.

Khomeini ajatolláh személyében egy, már a forradalom előtt vallástudósi munkásságáért elismert „*mardzsa-e taklid*”³³ lett a politikai vezető szerepben feltűnő vallásjogtudós, „*fakih*”, az

---

³¹ Az alkotmány és a parlament intézménye az 1906 és 1911 között zajló ún. alkotmányozó forradalom idején került be az iráni politikai gondolkodásba és rendszerbe.

³² Az iráni alkotmány 2. cikkelye, <http://www.iranchamber.com/government/laws/constitution.php> (Letöltve: 2008.03.25.)

³³ A „*mardzsa-e taklid*” a tizenkettes síita közösségben az a legmagasabb rang, melynek viselője jogosult vallásértelmezést adni.

iszlám forradalom Legfőbb Vezetője, akinek feladata az Iszlám Köztársaság politikai irányvonalainak meghatározása, fő céljainak kijelölése.

A Legfőbb Vezetőt a Szakértők Gyűlése választja, melynek összehívásáról az alkotmány rendelkezik. (Az első – 70 fős – Szakértők Gyűlését a forradalom után a célból hozták létre, hogy kidolgozza az iszlám köztársaság alkotmányát, melyet 1979. december 2-án bocsátottak népszavazásra. Ezután a Szakértők Gyűlése feloszlott. A második Szakértők Gyűlését 1982 decemberében kétfordulós választással választották meg, de ennek immár csak vallástudósok lehetnek tagjai, akiket nyolc évre választanak. A Gyűlés évente egyszer ül össze. Feladata a Vezető személyének kiválasztása, munkájának folyamatos felügyelete, illetve adott esetben akár a Vezető felmentése is. A Gyűlés elnöke Ali Akbar Hásemi Rafszandzsáni, korábbi elnök, 2005-ben elnökjelölt.)

Khomeini halála óta (1989) a Legfőbb Vezető Ali Khamenei ajatollah, akinek szakmai képességeit és tudását sokszor bírálták, mára azonban inkább általános az a nézet, hogy amennyiben vallástudósi értelmezést keres a hívő, az elismert nagy ajatollahokat keresse, míg ha a síita közösség politikai vezetéséről van szó, Khamenei ajatollah véleménye a mérvadó.

A Legfőbb Vezető gyakorolja a politikai és vallási hatalmat, személyében integrálódik vallás és politika.³⁴ Hatáskörébe tartozik a három hatalmi ág felügyelete, tevékenységének összehangolása,³⁵ az ország általános politikai irányvonalainak meghatározása és a végrehajtás ellenőrzése, a köztársasági elnök kinevezésének aláírása vagy az elnök elmozdítása, az Örök Tanácsa hat tagjának kinevezése, de egyben ő a fegyveres erők főparancsnoka is. Ő jelenti be a hadiállapotot vagy a békét, ő adhat parancsot a hadsereg mozgósítására. Ő nevezi ki az ország legfőbb igazságügyi méltóságát, adhat kegyelmet

---

³⁴ Az iráni alkotmány 5. cikkelye, <http://www.iranchamber.com/government/laws/constitution.php> (Letöltve: 2008.03.25.)

³⁵ Az 1979-es alkotmány szerint ez eredetileg a köztársasági elnök feladata volt, majd amikor a miniszterelnöki poszt megszűnt, akkor vált a vallási vezető hatáskörévé.

vagy csökkentheti az elítéltek büntetését. Továbbá a Legfőbb Vezető egyben a rádió és televízió-hálózat feje is.³⁶ Továbbá közvetlenül a Legfőbb Vezető irányítása alá tartoznak olyan intézmények, elsősorban a nagy vallási alapítványok, melyek minden hatalmi ág és szervezet jogkörén kívül esnek, számos szempontból kivételes elbánásban részesülnek, így például adót sem fizetnek.

A politikai struktúra választott intézményeit, a parlamentet,³⁷ a köztársasági elnököt és a Szakértők Gyűlését három eltérő időpontban tartott népszavazáson közvetlenül választják meg. (Parlamenti választásokat 2008-ban, elnökválasztást 2009 júniusában tartottak utoljára.) A választott funkciókra jelentkezőket az Örök Tanácsa vizsgálja meg, mielőtt azok hivatalosan jelölt státuszba kerülnének. Az Örök Tanácsa egy olyan tizenkét tagú testület, melybe egyrészt a Legfőbb Vezető delegál hat „kánonjogászt”, másrészt a Legfelső Bíróság hat „polgári” jogászt, akiket a Legfelső Bíróság javaslata alapján a medzslisz nevez ki. A Tanács feladata – a jelöltek szűrése mellett – a parlament által hozott törvények vizsgálata alkotmányossági szempontból, ami alatt az iszlám alkotmányba foglalt szigorú szempontjait kell érteni.

A medzslisz 290 képviselőt számláló, egykamarás parlament. Az európai parlamentekhez képest fontos különbség, hogy a parlament nem a hatalom kizárólagos birtokosa, hanem a Legfőbb Vezetőnek olyan jogosultságai vannak, melyekkel máshol a parlament rendelkezik. Minden 18. életévét betöltött iráni állampolgár választó és válsztható, amennyiben az Örök Tanácsa jelöltségre alkalmasnak találta. Mivel az iráni alkotmány elismeri a vallási kisebbségeket, azok a medzsliszben is képviselőre jutottak: a zoroasztrianusok és a zsidók egy-egy, az asszírok és a káldeus keresztények együtt

---

³⁶ Az iráni alkotmány 109. cikkelye, <http://www.iranchamber.com/government/laws/constitution.php> (Letöltve: 2008.03.25.)

³⁷ Az iráni alkotmány 7. cikkelye – két Korán-versre hivatkozva (42:38 és 3:159) – megállapítja, hogy az iszlám konzultatív gyűlés, azaz a parlament (és a tanácsok) az ország törvényhozó és végrehajtó szervei.

egy, míg a számban jelentősebb örmények két képviselőt³⁸ küldhetnek a parlamentbe.

A végrehajtó hatalmat a közvetlenül választott köztársasági elnök, 2005 óta a 2009-ben újra megválasztott Mahmúd Ahmadinezsád gyakorolja. Az elnököt négy évre választják, maximum két egymást követő periódusra. Megválasztásának feltétele, hogy iráni szülők iráni állampolgárságú gyermeke legyen, aki nemcsak, hogy közigazgatási tapasztalatokkal kell, hogy rendelkezzen, hanem vallásos meggyőződéséhez, jámborságához sem férhet kétség, és egyidejűleg az ország hivatalos vallásának (tizenkettes síának) követője kell, hogy legyen. Az elnök nevezi ki a minisztereket, akiket a medzslisznak is el kell fogadnia, ő írja alá a nemzetközi szerződéseket és egyezményeket, illetve a medzslisz által elfogadott törvényeket és felügyeli azok végrehajtását. Ő a Nemzetbiztonsági Tanács elnöke is.

(Eredetileg a miniszterelnök volt a végrehajtó hatalom feje, akit az 1979-es alkotmány értelmében az elnök nevezett ki és a medzslisz egy bizalmi szavazással hagyott jóvá. A minisztereket a miniszterelnök nevezte ki, és az elnök hagyta jóvá, majd a medzslisznak is bizalmat kellett, hogy szavazzon nekik. A miniszterek közvetlenül a medzslisznak tartoztak beszámolási kötelezettséggel, de a miniszterek politikai tevékenységéért a miniszterelnök tartozott felelősséggel. A végrehajtó hatalmi ágban bekövetkezett legfontosabb alkotmánymódosítás éppen az volt, hogy a miniszterelnöki poszt megszüntetésével hatáskörét az alkotmány az elnökre ruházta át, miközben az eredetileg az elnök hatásköréhez sorolt koordináció a három hatalmi ág között a Legfőbb Vezető kompetenciájába került át.)

Az igazságszolgáltatás fejét a vallási vezető nevezi ki öt évre, és nemcsak a jogban, hanem a jog közigazgatási szervezésében is jártasnak kell lennie. A bíróságok – funkcióiknak megfelelően – polgári vagy büntető bíróságok lehetnek. A polgári bíróságok lehetnek első- vagy másodfokú bíróságok,

---

³⁸ Az egyik képviselő a délen, míg a másik az északon élő örményeket képviseli.

független és speciális bíróságok, míg a büntető bíróságok első- és másodfokúak lehetnek. A polgári és a büntető bíróságok mellett működnek vallási és forradalmi ítélőszékek is, valamint a közigazgatási ügyek bírósága, ahová az állami hivatalokkal és szervekkel kapcsolatos panaszokkal fordulhatnak az állampolgárok. A Legfelsőbb Bíróság feladata a törvények végrehajtásának felügyelete. A Legfelsőbb Bíróság elnökét és a Legfőbb Ügyészt a bírák feje és a Legfelsőbb Bíróság bírái választják, de mindkettejüknek járatosaknak kell lenniük az iszlámjogban.

Irán nemzetközi kapcsolatrendszere

Irán külpolitikai kapcsolatrendszerét egyrészt a régióban elfoglalt helye, másrészt a nagyhatalmakhoz, elsősorban az Egyesült Államokhoz fűződő viszonya határozza meg.

Az 1979-es iráni iszlám forradalom az iráni kapcsolatrendszer mindkét síkján alapvető változásokat hozott. Jóllehet a régióban a sahnak és Iránnak, mint a térség „csendőrének” szerepvállalása nem aratott osztatlan sikert, az Egyesült Államok támogatását élvező regionális hatalomként Irán igazi kihívó nélkül maradt. Az iszlám forradalom győzelme, és különösen azt követően a Khomeini ajatolláh által meghirdetett politika, a forradalom exportja, óvatossá tették Irán közvetlen szomszédait, melyek az új iráni rezsimet és annak legfőbb politikai célját fenyegetésként élték meg, nem utolsósorban saját, igen jelentős létszámú síita kisebbségük miatt. A szaúdi vezetés számára, mely hagyományosan az iszlám világon belüli vezető szerepben látja és próbálja láttatni magát, de legalábbis kiemelt szerepet tulajdonít magának (a szaúdi uralkodó címei között szerepel „a két szent hely őrzője” cím is), pedig külön kihívást jelentett az az iráni törekvés, mely az iszlám világ vezető szerepét kívánta felvállalni.

Az 1980 és 1988 közötti iraki-iráni háborúban a térség államait ezek a megfontolások készítették elsősorban az iraki agresszor feltétel nélküli támogatására: Szaddám Huszeinben és rendszerében, amellet, hogy az arabság, az arab ügy

elkötelezett képviselőjét látták, az iráni síita iszlám ideológiai expanziójának feltartóztatóját látták és támogatták.

Az iszlám forradalom Irán Egyesült Államokhoz való viszonyát is alapjaiban változtatta meg – érdekes „fáziskéséssel”: miközben Irán a forradalom kezdetétől fő ellenségének tekintette az Egyesült Államokat, az Egyesült Államok számára a túszválsággal³⁹ vált Irán véglegesen a „legerősebb bástyából” az első számú ellenséggé a térségben. A sah rendszerének fenntartásában vállalt szerepéért a népharag az Egyesült Államok ellen fordult: a teheráni amerikai követséget diákok egy csoportja megtámadta és az ott dolgozó 52 főnyi személyzetet túszul ejtette. Bár Carter elnök megpróbálkozott egy mentési akcióval, a sikertelen kísérlet csak még jobban elmérgesítette a helyzetet, és jelentős szerepet játszott Carter választási vereségében. A túszokat 444 nap múlva,⁴⁰ Ronald Reagan elnöki beiktatása alatt bocsátották szabadon.

Bár ettől kezdve az amerikai-iráni viszonyt az intenzív gyűlölet jellemezte (Iránban az Egyesült Államokat „a nagy Sátánnak” nevezték), a pragmatikum és az érdekközösség az amerikai-iráni hidegháború legnehezebb időszakában is eredményezett

---

³⁹ 1979. november 4-én iráni diákok egy csoportja elfoglalta a teheráni amerikai követséget és túszul ejtette az ott dolgozókat. A túszválság 444 napig tartott. 1980. április 24-án Carter elnök parancsára megpróbálták a túszokat kiszabadítani, azonban az akció nem járt sikerrel. A túszokat a következő elnök, Ronald Reagan beiktatási beszéde alatt engedték szabadon.

<http://jimmycarterlibrary.org/documents/hostages.phtml> (Letöltve: 2008.03.25.)

⁴⁰ A diákok a követséget 1979. november 4-én foglalták el, és a túszokat 1981. január 20-án engedték szabadon.

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html> (Letöltve: 2008.03.25.)

olyan titkos együttműködést, mint az Iran-kontra ügy.⁴¹ Ennek ellenére mindkét oldalon óriási tömegű sérelem halmozódott fel. Iráni oldalon az 1953-as puccs emléke, a sah fegyverekkel való ellátása, Irak támogatása az 1980 és 1988 közötti iraki-iráni háborúban – annak ellenére, hogy Irak bizonyítottan használt vegyifegyvereket az iráni katonákkal szemben –, az iszlám köztársaság gyengítése gazdasági és egyéb szankciókkal (D’Amato törvény), az 1988-ban lelőtt iráni utasszállító gép tragédiája, amelyben 290 ember halt meg,⁴² illetve az Iránt célzó és sújtó kettős feltartóztatás-politika.

Amerikai oldalról viszont a teheráni követség dolgozóinak túszul ejtése, az 1983-ban Libanonban végrehajtott robbantásban való részvétel, melynek során 241 amerikai tengerészgyalogos halt meg, az 1980-as évek Libanonja, ahol az Irán által támogatott síita csoportok amerikai és más nyugati túszoikat ejtették, stb.

Az Egyesült Államok mellett Irán Izraellel is megszakította kapcsolatait és a továbbiakban nem ismerte/ismeri el Izrael Állam létének jogosultságát sem (a „kis Sátán”). Az európai országokkal (nyugatiakkal és keletiekkel) azonban Irán kapcsolatai többnyire folyamatosak maradtak.

Az európaiak nem követték az Egyesült Államok Irán, majd az 1991-es Öböl-háborút követően Irak és Irán elszigetelésére irányuló ún. „kettős feltartóztatás”-politikáját, helyette az Iránnal folytatott ún. „konstruktív párbeszéd” mellett foglaltak

---

⁴¹ Ronald Reagan elnöksége alatt (1985–1986) az amerikai adminisztráció fegyvereket adott el az Irakkal háborúban álló Iránnak. A fegyverekért kapott összegekkel a nicaraguai kontra lázadókat támogatták a demokratikusan megválasztott baloldali szandinista nicaraguai kormány elleni harcukban. Mindkét akció ellenkezett a Kongresszus rendeleteivel, melyek megtiltották mind a kontra lázadók támogatását, mind az Iránnak szóló fegyverszállítványokat. Mindkét akció megsértette az ENSZ határozatait is. http://en.wikipedia.org/wiki/Iran-Contra_Affair (Letöltve: 2008.03.25.)

⁴² A USS Vincennes amerikai cirkáló tévedésből lelőtte az Iran Air egyik utasszállító gépét a Perzsa-öböl fölött, mert ellenséges katonai gépnek vélte.

állást, még Nagy-Britannia is, mely az iszlám forradalmat követően ugyan megszakította diplomáciai kapcsolatait Iránnal, de – nagyköveti szinten – 1998-tól ismét rendelkezik diplomáciai képvisellel Teheránban.⁴³ A kapcsolatokat ugyan beárnyékolta az ún. Rushdie-ügy,⁴⁴ de hosszabban nem tudta befolyásolni azokat.

Irán, a regionális hatalom?

Az Iráni Iszlám Köztársaság helye és mozgástere a nemzetközi, de különösen a regionális rendszerben az utóbbi években drasztikusan megváltozott. Miközben az Egyesült Államokkal való viszonyában – különösen George W. Bush hivatalba lépése óta – az irracionális elem jelentősen megerősödött (a „nagy Sátánnal” szemben megjelent a „gonosz tengelye”), a közel- és közép-keleti térség egyéb eseményei, illetve nem utolsósorban a globális események Irán mozgásterének és jelentőségének megnövekedését eredményezték.

A hidegháború vége Irán számára elsősorban azt jelentette, hogy északi határain eltűnt a Szovjetunió, helyette egy sor olyan, meglehetősen gyenge állam jelent meg, melyek

---

43

<http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391629&a=KArticle&aid=1013618394290> (Letöltve: 2008.03.25.)

44 Salman Rushdie, indiai muszlim író „Sátáni versek” című könyvéért ugyanis a Khomeini ajatolláh által kiadott *fatva* halálra ítélte és minden muszlim kötelességévé tette, hogy megpróbálja őt megölni. Rushdie éveken keresztül rejtőzködött Nagy-Britanniában a brit hatóságok védelme alatt, míg 1998 szeptemberében Kamál Kharrázi külügyminiszter be nem jelentette, hogy a kormány az imám *fatváját* ugyan visszavonni nem tudja, de a továbbiakban annak végrehajtását nem szorgalmazza. Meg kell jegyezni azonban, hogy ugyanakkor a medzslisz 270 tagjából 150 aláírt egy nyílt levelet, melyben a *fatva* fenntartását támogatják.
http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/185778.stm
(Letöltve: 2008.03.25.)

területileg és civilizációsán, némely esetben etnikailag (Tádzsikisztán) vagy vallásilag (síita többségű Azerbajdzsán) hagyományosan – lazábban-szorosabban – Perzsiához kapcsolódtak. Iránnak számot kellett azzal is vetnie, hogy a Szovjetunió felbomlása a Kaszpi-tó/tenger környezetében (olaj) a Nyugat, így az Egyesült Államok gazdasági, adott esetben katonai behatolását is lehetővé teszi.

Irán számára azonban a politikai kitörés lehetőségét a 2001. szeptember 11-i terrorcselekmények hozták meg. A merényleteket követően, még 2001-ben az Egyesült Államok megtámadta és megdöntötte azt az afganisztáni tálib rezsimet, mellyel Irán néhány évvel korábban majdnem háborúba keveredett, majd 2003-ban megindította a támadást Szaddám Huszein iraki diktátor *baaszista* arab nacionalista diktatúrája ellen, melyet sikeresen megdöntött. Az afganisztáni és az iraki rendszerváltással Irán két legádázabb ellenfelét iktatták ki, ezek között azt az Irakot is, melyet az Egyesült Államok (és a nemzetközi közösség) hagyományosan mint Irán ellensúlyát tartotta számon a térségben. Paradox módon ugyanezen események következtében Iránt gyakorlatilag minden határán amerikai csapatok vették körül. Jóllehet a csapatok jelenlétének nem Irán a célpontja, az iráni vezetés egybehangzóan fenyegetésként értékeli jelenlétüket. Az afgán, de különösen az iraki rendszerváltás tehát alapjaiban változtatta meg a térség hatalmi egyensúlyait és nyújtott kiváló lehetőséget Iránnak befolyása növelésére, miközben súlyos politikai indítékot is szolgáltatott egyfajta aktívabb iráni szerepvállalásra.

Az Egyesült Államoknak a Közel-Kelet demokratizálására irányuló programja további soha vissza nem térő alkalmat teremtett: az, hogy Irakban Ali asz-Szisztáni ajatolláh elérte, hogy az iraki választásokat az „egy ember egy szavazat” elv alapján bonyolítsák le, bármely iraki parlamentben és kormányban biztosította a síita többséget. (Ráadásul az új Irak megteremtésében rákényszerítette az Egyesült Államokat olyan radikális síita politikai erők bevonására is, mint pl. a SCIRI⁴⁵ vagy a Muktda asz-Szadr-vezette csoportok.) A demokratizálás a szűkebben vett térség minden államában

---

⁴⁵ Iraki Iszlám Forradalom Legfelsőbb Tanácsa.

együtt járt a korábban elnyomott síita kisebbség politikai ébredésével és aktivizálódásával (Szaúd-Arábia, Libanon, Bahrein, stb.), ami azt a képzetet kelti – ezt az amerikaiak rendszeresen sugallják is –, hogy egyfajta síita tengely van születőben, mely Irántól Irakon és Szírián keresztül (ahol a síita iszlámból elágazó *alavita* kisebbség van hatalmon)⁴⁶ Libanonig terjed. Az amerikai külpolitika jelenlegi egyik legnagyobb dilemmája, hogy hogyan tudná megakadályozni, de legalábbis korlátozni a „síita félholdat”, melynek létrejöttében oroszlánszerepe volt. Megjegyzendő, hogy a síita előretörés lehetősége korlátozott, mára gyakorlatilag elérte teljesítőképessége határait, illetve ahol jelentősebb síita kisebbségek vannak még a régióban, a demokratizálás foka egyelőre változatlanul nem „fenyegeti” a többségi szunniták uralmát.

Miközben a síita Irán a korábbiaknál lényegesen jobb és intenzívebb kapcsolatokat ápol a szomszédos Irakkal, vallási/ideológiai befolyása véges a szomszédban zajló folyamatok felett. Az arab-iráni (nem-arab) választóvonal érvényesül. Ugyanakkor, miközben Irán egyértelműen érdekelt mind Irakban, mind Afganisztánban valamely, korlátozott mértékű konfliktus fenntartásában, a konfliktus eszkalálódása semmiképp sem áll érdekében. (menekültek, fegyveres konfliktus átcsapása, stb.) De az iráni befolyás máshol is korlátozott, nagyjából elérte lehetőségeinek határát.

Az iráni térnyeréshez jelentősen hozzájárult az egész régió átalakulása: az arab nacionalizmusnak régen leáldozott, a hidegháború vége pedig az arab országokat – lazább-szorosabb függésbe hozta az Egyesült Államoktól, melynek inkább érdekében áll az arab országokat egyenként függővé tenni, mint azokat egy politikai tömörülésben tudni, különösen ha az szembehelyezkedik Izraellel. Ma politikai értelemben nem létezik az arab világ mint érdekérvényesítő csoport. Az arab

---

⁴⁶ A síita tengely percepció elfedi azt a tényt, hogy nagyon sok muszlim szemében a szíriai *alaviták* eretnekek, nem is igazi muszlimok, továbbá, hogy a szíriai rendszer egy világi katonai és arab nacionalista diktatúra, melyben a vallást nagyon szigorúan, hatalmi erővel a háttérbe szorítva tartják.

nacionalizmus végét szimbolikusan szintén az Egyesült Államok diktálta iraki események jelenítették meg, amikor – Hosjár Zebári személyében – egy kurd lett az új iraki külügyminiszter, majd – Dzsálál Tálibáni személyében – az új Irak államfője is kurd lett.

Ebben a helyzetben az arab érdekérvényesítés az arab országok számára kiemelt ügyekben, mint a palesztin kérdés vagy a 2006-os libanoni háború, gyakorlatilag lehetetlen és eredménytelen, még annak ellenére is, hogy különösen az elmúlt egy-másfél év során mintha egyfajta új arab politika/politizálás kezdene kibontakozni.⁴⁷ Eközben a hagyományosan „arab” ügyeket mintha Irán látszana felvállalni: a Közel-Kelet demokratikus átalakítására hirdetett amerikai program az egész térség ügye: ugyanúgy rendszerváltások sorozatát eredményezné az arab országokban, ahogy az amerikai külpolitika megfogalmazta az Iszlám Köztársaságban való rezsimváltás szükségességét is. Hasonlóképpen a hagyományos arab szerepet vállalta fel Irán, amikor Izraellel – Ahmadinezsád elnöksége alatt – különösen durván/radikálisan szembehelyezkedett és felvállalta a palesztinok és a Hamász, illetve a Hezbollah támogatását.

Bár a szomszédos arab országok és Irán kapcsolatrendszerére Mohamed Khátami elnöksége alatt javulásnak indult, az iraki háború teremtette körülmények közepette látványos javulás következett be. A növekvő iráni térnyeréssel szemben az arab országoknak két lehetősége van: vagy megpróbálják Iránt bevonni a térség folyamataiba, és/vagy megpróbálják az iráni ambíciókat korlátozni. Az előbbi esetben utalunk a 2000-ben Ománnal, 2001-ben Szaúd-Arábiával, 2002-ben Kuvaittal kötött katonai és biztonságpolitikai megállapodásokra, illetve arra a tényre, hogy mára Irán nélkül nem lehet még csak tárgyalni sem arról a regionális biztonsági architektúráról, melynek hiánya és kiépítésének szükségessége egyre nyilvánvalóbb. Az iráni politika korlátozása és a kihívásnak való megfelelés a térségben egy többszintű (hatalmi,

---

⁴⁷ Ennek legjobb példája a 2002-es ún. szaúdi béketerv, majd annak 2007-es megismétlése; vagy a Fatah és a Hamász közötti kiegyezés közvetítése.

technológiai, szénhidrogén-szállítási és fegyverkezési) versenyt indíthat el.

Összegzésképpen megállapítható, hogy miközben Iránnak megvan a képessége ahhoz, hogy regionális hatalommá váljon (ha már ma is nem az), ma sokkal nagyobb a mozgástere a térségben mint az iszlám forradalom óta bármikor. Azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy éppen azok a tényezők, melyek elősegítették Irán térnyerését, egyben annak korlátait is jelentik.

A nukleáris program

Az Iráni Iszlám Köztársaság és az Egyesült Államok viszonyára változatlanul egymás elutasítása jellemző, amellet, hogy az események mindkét felet rászorítani látszanak a tárgyalásra. Irán úgy érzi, az Egyesült Államok fenyegeti (Bush elnök kijelentései, a Pentagonból kiszivárogtatott hírek) és csapataival immár teljesen körülkerítette. Az Egyesült Államok ugyanakkor – okkal, ok nélkül – Iránban látja/személyesíti meg térségbeli fő problémáinak okozóját.⁴⁸

A viták középpontjában Irán nukleáris programja áll,⁴⁹ melyről az iráni vezetés folyamatosan azt állítja, hogy békés célú, de melyben az Egyesült Államok (és a nemzetközi közösség vezető hatalmai) titkos katonai célokat vél(nek) felfedezni. Tagadhatatlan, hogy a regionális hatalmi státuszhoz a

---

⁴⁸ „[Az Egyesült Államok] jelentős lépéseket tett Irán nukleáris ambícióinak kordában tartására, regionális zavarkeltésének (*trouble-making*) korlátozására és Teherán elszigeteltségének növelésére ... Irán megpróbált káoszt és instabilitást előidézni a térségben ...” R. Nicholas Burns, a politikai ügyek államtitkára által a Szenátus Külügyi Bizottságában tett „*testimony*”, 2007. március 29-én.
<http://www.senate.gov/~foreign/testimony/2007/BurnsTestimony070329.pdf> (Letöltve: 2008.03.25.)

⁴⁹ Az iráni nukleáris program előzményeiről, részleteiről bővebben ld. TÁLAS Péter–N. RÓZSA Erzsébet [2006]: Az iráni atomprogram körüli vitáról, *SVKK Elemzések*, 2006/1, <http://www.kulugyiintezet.hu/kulpol/kiadvany/tli-svkk/2006-01.pdf> (Letöltve: 2008.03.25.)

modernség, a modern technológiák és ipar birtoklása hozzátartozik, illetve hogy Iránnak, mint az atomsorompó szerződés atomfegyverrel nem rendelkező tagjának joga van a nukleáris energia békés célú felhasználásához,⁵⁰ azonban a vita lényege a nukleáris fegyverzetkorlátozás két alapvető dilemmájában fogalmazható meg: az állam politikai szándékának mibenlétében, illetve abban, hogy az anyagok, berendezések, technológiák egyre jelentősebb hányada ún. kettős felhasználású, azaz ugyanúgy használható civil, mint katonai célra, a döntő tehát a politikai szándék lesz.

Irán regionális hatalmi státuszához feltételezhetően egy civil nukleáris program is elegendő lenne. A kitartóan ismételt iráni álláspont, mely szerint a program civil, illetve a Khamenei ajatollah által kiadott fatvára⁵¹ történő hivatkozások mellett, a nemzetközi közösség elsősorban a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség hivatalos véleményének függvényében alakítja álláspontját. Mohammad ElBaradei, az Ügynökség főtitkára szerint – bár az irániak elmarasztalhatók abban, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsának felszólítására sem hagytak fel az urándúsítással –, a többéves helyszíni ellenőrzések semmiféle olyan bizonyítékot nem hoztak napvilágra, mely arra utalna, hogy Irán – amint az Egyesült Államok vélelmezi – titokban nukleáris fegyverek előállításán dolgozik. Ugyanakkor az Ügynökség hitelt érdemlően azt sem tudja kijelenteni, hogy az iráni nukleáris program teljes mértékben átlátható lenne. Miközben az ENSZ Biztonsági Tanácsa immár négy elítélő

---

⁵⁰ Az Atomsorompó szerződés 4. cikke, HALMOSY Dénes (szerk.) [1985]: *Nemzetközi szerződések. 1945 – 1982.* Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. pp. 422-427.

⁵¹ Ali Khamenei, az iszlám forradalom Legfőbb Vezetője 2004-ben kiadott egy *fatvát*, melyben közölte, hogy az iszlám értelmében tilos nukleáris fegyverek gyártása, felhalmozása és használata és hogy az Iráni Iszlám Köztársaság soha nem fog ilyen fegyvereket szerezni. Mindezt az iráni delegáció hivatalosan is közölte a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel.

határozatot⁵² is hozott, melyekben Iránra szankciókat vetett ki, 2009 októberében a tárgyalások Iránnal új, kedvező fordulatot látszanak venni. Miközben vannak olyan vélekedések, melyek szerint elképzelhető, hogy ebben a pillanatban az iráni nukleáris program valóban mindössze civil jellegű, nem kizárható, hogy a különböző érzékeny technológiák elsajátítása után a program nem folytatódik katonai irányba is.

Miközben a kialakult helyzet megoldására katonai akciók tervezését is kiszivárogtatták úgy a Pentagonból, mint az izraeli védelmi minisztériumból, az Obama-adminisztráció kezét nyújtja Irán felé és hajlandó tárgyalni. Így tehát úgy tűnik, egyetlen félnek sem érdeke és talán nem is képes arra, hogy a válságot katonai eszközökkel oldják meg. Ugyanakkor az iráni program a nemzetközi non-proliferció rendszernek egy általánosabb, sürgős kérdésére kellene választ adnia: amennyiben a nemzetközi közösség meg kívánja akadályozni, hogy azok az országok, melyek a közeljövőben nukleáris erőművet kívánnak építeni (csak a Közel-Keleten hét arab állam jelentette be ebbéli szándékát) ne saját maguk akarják – kettős felhasználású berendezésekkel és technológiákkal – saját üzemanyagukat előállítani, ki kell építeni egy olyan nukleáris fűtőanyagellátó rendszert, mely politikai megfontolások nélkül, nemzetközi ellenőrzés mellett biztosítja a nukleáris fűtőanyagot.⁵³

Összegzés

Az Iráni Iszlám Köztársaság, illetve előzmény államalakulatai, Perzsia, majd Irán, évezredes államiságra és történelmi jelenlétre tekinthetnek vissza, még akkor is, ha az önálló államiság több alkalommal megszakadt is. Irán az ókor óta regionális hatalomként volt jelen a Közel- és Közép-Keleten. A

---

⁵² 1737-es (2006. december 23.), 1747-es (2007. március 24.), 1803-as (2008. március 3.) és 1835-ös (2008. szeptember 27.) BT-határozatok, <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/index.shtml> (Letöltve: 2009.01.23.)

⁵³ Brent SCOWCROFT [2006]: A Modest Proposal, *The National Interest*, Spring 2006, pp. 13-15.

modern, illetve a poszt-hidegháborús nemzetközi rendszerben olyan történelmi események határozták meg helyét és szerepét mint az iráni iszlám forradalom, az iraki-iráni háború, majd a kettős feltartóztatás politikája, melyek egyrészt lekötötték belső energiáját, másrészt korlátozták mozgásterét. A hidegháború vége, de különösen a 2001. szeptember 11. utáni változások és folyamatok Irán közvetlen környezetében mozgásterének tágulásához vezettek. Ezzel egyidejűleg az iráni ambíciók is megnövekedtek, melyek a térségben egy regionális hatalmi szerep vállalására irányultak.

A regionális hatalmiság eléréséhez Iránnak számos képessége adott (stratégiai helyzet, lakosság és ország nagysága, nyersanyagforrások, erős nemzeti identitás, stb.). Ezzel párosul a síita iszlám, mely mint vallás és mint ideológia a térségben megváltozott viszonyok közepette az iráni célok eléréséhez jól felhasználható, ugyanakkor egyben kijelöli az iráni mozgáster határait is. Az állami berendezkedés is a síita ideológiára épül, ugyanakkor az iráni síita állammodell – úgy tűnik – még síita körökben sem feltétlenül követendő példa.

Az iráni nukleáris program, melynek következtében az ENSZ Biztonsági Tanácsa immár négy határozatában is szankciókat vetett ki Iránra, ebben a pillanatban meghatározó eleme annak a kérdésnek, hogy Irán megtalálja-e helyét a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben.

Felhasznált irodalom

1737-es (2006. december 23.), 1747-es (2007. március 24.),
1803-as (2008. március 3.) és 1835-ös (2008. szeptember
27.) BT-határozatok,
<http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/index.shtml>
1 (Letöltve: 2009.01.23.)

A Failed Former President (Carter – Iran History),
<http://www.freerepublic.com/focus/f-news/1701758/posts>
(Letöltve: 2009.03.16.)

Arany János leveleskönyve, Budapest, 1982

BEARMAN, P.J. et al. *Encyclopedia of Islam*, Brill, Leiden, V:110a

Britain and Iran to Upgrade Relations to Ambassadorial Level.

<http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate/ShowPage&c=Page&cid=1007029391629&a=KArticle&aid=1013618394290> (Letöltve: 2008.03.25.)

Burns Testimony.

<http://www.senate.gov/~foreign/testimony/2007/BurnsTestimony070329.pdf> (Letöltve: 2008.03.25.)

CIA Factbook, Iran

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>
(Letöltve: 2008.03.25.)

HALMOSY Dénes (szerk.) [1985]: *Nemzetközi szerződések. 1945 – 1982.* Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

http://globalis.gou.unu.edu/indicator_detail.cfm?IndicatorID=30&Country=IR (Letöltve: 2008.03.25.)

Institute for Scientific Research, <http://www.sci.org>

Iráni alkotmány, <http://www.irvl.net/IRAN-CONS.htm>
(Letöltve: 2008.03.25.)

Iran-Contra Affair. http://en.wikipedia.org/wiki/Iran-Contra_Affair (Letöltve: 2008.03.25.)

Iran MPs Back Rushdie Fatwa. *BBC*

http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/185778.stm
(Letöltve: 2008.03.25.)

SCOWCROFT, Brent [2006]: A Modest Proposal, *The National Interest*, Spring 2006.

Statistical Centre of Iran,

http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci_en/sci_en.select eddata/sci_en.MacroIndics (Letöltve: 2008.03.25.)

TÁLAS Péter – N.RÓZSA Erzsébet [2006]: Az iráni atomprogram körüli vitáról, *SVKK Elemzések*, 2006/1,

<http://www.kulugyiintezet.hu/kulpol/kiadvany/tlsvkk/2006-01.pdf> (Letöltve: 2008.03.25.)

The Constitution of the Islamic Republic of Iran,
<http://www.irvl.net/IRAN-CONS.htm> (Letöltve:
2008.03.25.)

The Hostage Crisis in Iran.
<http://jimmycarterlibrary.org/documents/hostages.phtml>
(Letöltve: 2008.03.25.)

Világtörténet tíz kötetben, Kossuth Könyvkiadó, Budapest,
1965, VII.kötet.